

KAPITALKRITIK FRA NORGES STØRSTE, NU AFDØDE, SOCIOLOG

Dag Østerberg
Fra Marx' til nyere kapitalkritikk
Pax Forlag, 2016
192 sider, NKR 262

Den berømte – nu desværre afdøde – norske tænker, Dag Østerberg (1938-2017), var både professor i sociologi og senere musikvidenskab ved Oslo Universitet samt forfatter og oversætter af en lang række bøger, der spænder fra introduktioner over essays til tunge akademiske værker. Spændvidden hos Østerberg var stor og han var for det meste forankret i (videre)fortolkningen af Sartres filosofi, hvilket også kommer til udtryk i hans næstsidste udgivelse *Fra Marx' til nyere kapitalkritikk* (2016). Bogen tager udgangspunkt i *Das Kapital* og skitserer forskellige, både marxistiske og andre, kritisk-økonomiske tænkere. Den forholdsvis korte – til tider i sin form for korte – bog består af tre kapitler, der hver indeholder mange små, nærmest opslagsagtige, dele. Bogen har introducerende karakter og går ikke som sådan i dialog med andre af nutidens marxistiske diskussioner. På den måde kan bogen ikke læses som et indlæg i den forskningslitterære debat, men kan nærmere ses som del af en oplysningslitteratur til den generelle, interesserede offentlighed.

Første kapitel gennemgår på oplysende vis en del af *Das Kapital*-nomenklaturet, som er en svær genre i sig selv. Som sådan er kapitlet både introducerende, men også gavnlige for dem, der allerede kender Marx, selvom det nævnes i forordet, at man som Marx-kender med fordel kan skippe kapitlet. Udover at give læseren en kort, men fin over- og indsigt i den idéhistoriske situation med Adam Smith, David Ricardo, Jean-Baptiste Say, Frédéric Bastiat og Nassau William Senior som Marx skrev i kølvandet af, så opfrisker kapitlet også Marx' forkastning af Smiths metafysik og dennes i grunden harmoniske økonomiske system, af Seniors abstinenslære og af begrebsparret 'flydende' og 'fast' kapital. I stedet tegner Marx nye begrebspar, 'konstant' og 'variabel' kapital, og ridser i det hele taget adskilligt andre streger i sandet: kapitalens tekniske sammensætning, dens værdisammensætning og dens (stigende) organiske sammensætning ligeså vel som kapitalens koncentration og dens centralisering. Dertil gennemgår Østerberg, hvordan den hegeliensk-dialektiske grundstruktur på afgørende vis former Marx' forståelse af en samfundsmæs-

sig betinget økonomi. Pointen med fremlæggelsen af Smith og de andre er også at vise, hvordan den hegelianske tænkningsskematik, som Marx arver, bryder med datidens ikke-antagonistiske men harmonifyldte genrebestemmelse af økonomisk virksomhed i det hele taget.

Andet kapitel fokuserer på Marx' materialisme med udgangspunkt i varefetichismen, teknologiopfattelser og historicitet. Igen kontekstbehandler Østerberg Marx' begrebsapparat ved blot at notere ideologibegrebets oprindelige brug hos Étienne Bonnot de Condillac og Antoine Destutt de Tracy samt fetich-begrebet – en form for ideologi – der blev ”innført for å betegne sider ved det religiøse livet i ikke-vestlige land, dyrkelsen av gjenstander – fetisjer – som feilaktig tillegges en egen kraft” (62). Således har Marx ”trolig fetisjbegrepet fra Comte [der også brugte det] eller samtidens etnografer” (62). På en måde er det med til at afmystificere de begreber, Marx bruger, som til tider kan fremstå med en ekstrem, næsten uoverstigelig, kompleksitet i andre sammenhænge.

En standardlæsning af Marx' materialistiske historieopfattelse er dens grundlæggende forsvar for en art teknologisk determinisme. Denne opfattelse bliver fortolkningsnøglen – ifølge Østerberg ”ikke altid med urette” (68) – når Marx påpeger en samfundsmæssig følge af teknikkens udvikling. Eksempelvis i det berømte citat om at ”håndmøllen medfører et samfund med føydalherrer, dampmøllen et samfund med industrielle kapitalister” (ibid.). I modsvar til denne standardisering af det marxistiske standpunkt opponerer Østerberg mod en teknisk sterilisering af Marx' sociologi:

For det som mistes ved å godta den teknologiske determinisme, er at de *sosiale relasjonene* alltid er med å bestemme hvordan teknologien forandrer seg. Det er ikke teknologi som ikke-menneskelig kraft eller makt som former Historien, det er *mennesker* som frembringer teknologien. Forholdet mellom mennesker kjennetegnes ved både samvirke og konflikt, og dette inngår også i dannelsen av ny teknologi. Å omtale teknologi som noe nøytralt i forhold til politiske og sosiale motsetninger er en tilsløring av de virkelige forhold, hvor teknologiske endringer står i et indre forhold til klassekampen.” (68)

Østerberg rammer her et essentielt punkt i den forvrængede fortolkning af Marx' teknologiopfattelse. Det er klassekampen – eller den sociologiske sammensætning af relationer formidlet gennem forskellige materielle konstellationer – der er central. Således skitserer Østerberg videre den materielle difference mellem håndværk

og Kooperation (men ikke *samarbejde*), manufakturen, storindustrien og fabriksvæsenet.

Blandt andre mere eller mindre materielle læsninger af Marx – György Lukács, Herbert Marcuse, Henri Lefebvre samt Michel Foucault, Pierre Bourdieu og David Harvey – står Jean-Paul Sartre som en central skikkelse for Østerberg. Især Sartres marxistiske hovedværk, *Critique de la raison dialectique* (1960), ser Østerberg som en vigtig analytik til at forstå de undertrykkelsesmekanismer, der er på spil i det kapitalistiske markedssamfund. Selvom Sartre i *L'Être et la Néant* (1943) skelner mellem væren-for-sig (menneskets væren) og væren-i-sig (tingenes væren), modulerer hans senere værk forskellige former for materialitet.

Ifølge Østerberg er der materialitetsformer, som skaber en *serie* eller *serialitet*: en modus, hvori man handler frit, men hvor den totale mængde af handlinger skaber ufrie situationer for alle involverede. Eksempelvis kan man føle sig om en del af en serie og opleve afmagt, når man er i en telefonkø. Eller værre: I paniksituationer, hvor alle forsøger at undslippe det rædsomme, men skaber en farligere situation – hvor alle står i afmagt – end hvis de havde koordineret deres adfærd roligt. Pointen er at i serielle situationer ”kjennes ikke noen umiddelbar tvang ved en bestemt overmakt, men *avmakt*. ... Den *serielle nødvendigheten* jeg er underlagt, er hverken naturens nødvendighet eller den nødvendighet jeg fritt vegler å følge. Jeg kjenner meg ufri og fri på samme tiden, ufriheten fremtrer falskelig som frihet, og omvendt” (95).

I serielle forhold optræder andre mennesker altid som 'de andre'. Materialiteten kan tage en form, der skaber serialitet, således at sameksistensen med ens medmennesker ekskluderer muligheden for fælles målsætninger og derfor øger risikoen for fremmedgørelse osv. I en bureaukratisk institution hersker serialiteten i form af en nøgen funktionalisme, hvori alle gør sit, men uden en fællesskabende åndlighed. At være en fri person inden for liberalismen betyder at man stadigvæk kan befinde sig i serielle forhold, der underminerer denne frihed. Pointen er, at denne serialitet kan tage arkitektonisk, infrastrukturel eller teknisk form gennem bygninger, færdselsårer, skiltning, kommunikationssystemer, redskaber og maskiner: ”Når Marx flere steder betegner 'kapitalen' som en 'fremmed makt', utøves denne makt stortt sett på serialiserende vis, gjennom sin materialitet” (97). Således kan menneskers fundamentalontologiske væsen som væren-for-sig undermineres gennem materialitetens formidlende designstruktur. Disse påstande om Sartres

materialitetsforståelse undersøger Dag Østerberg i øvrigt nærmere i sine konkrete analyser af Oslos byrum, *Sosiologi og arkitektur i Oslo* (1998).

At serialitet skulle være en korrekt forståelse af liberalismens inderste undertrykkelsesmekanismer er oplagt at betvivle. Det giver mening, at serielle fænomener opstår, men det er ikke nærliggende, at disse socialpsykologiske fænomener og koordineringsvanskeligheder (fx ved panik i en forsamling) kan tilskrives liberalismens atomiserende individualitetsontologi. Østerberg betegner serielle forhold som afmagt fremfor overmagt (95), og det er denne latente magtudøvelse, markeds-situationer sætter købere i, hævder han. Hvis pointen er, at Marx og andre kritikere af kapitalismen er systemiske tænkere, der ikke blot fokuserer på individuelle handlinger, men på handlingsmønstre og overordnede samfundsmæssige forhold, så er pointen for vag. Hvis pointen er, at serialitet er en substantiel magtkritik af kapitaløkonomiske systemer, spænder Østerberg buen for stramt.

Analysen mangler uddybende forklaringer og kritisk stillingtagen til begrebet. Når Østerberg også tilskriver både gruppedannelser og komplekse fænomener som mode og trends serialitet (96), ville det være interessant om eksempelvis Georg Simmel – sociologiens gruppetænkner *par excellence* – og hans økonomikritiske analyser af netop modefænomener var blevet inddraget.

Tredje og sidste kapitel omhandler for det meste nyere økonomiteori, der præsenterer en forholdsvis standardafvisning af økonomiske systemers ligevægt. Noget nyt og positivt er dog det korte indblik i ikke-standardteoretikere for denne slags litteratur som Benedetto Croce, Werner Sombart, André Piettre, Jonathan Schlefer, Frank Hahn, Alan Kirman, Piero Sraffa, Elmar Altvater, Gérard Duménil, Dominique Lévy og Andrew Kliman samt de norske kritikere på venstrefløjen Rune Skarstein, Lars Mjøset, Kristen Nordhaug, Dag Seierstad og Olav Fagerlid.

Tilbage står man dog med en bog, der til tider vakler mellem et meget fokuseret opslagskatalog på den ene side, og et usystematisk note-præget manuskript, der ville have haft gavn af tyve ekstrasider, der udvidede, forbandt og tilrettelagde de ellers berigende idéer, bogen giver, på bedre vis. På denne måde formår bogen ikke at bestemme sig for, hvilket publikum den skrives til. Et leksikon er ofte kun et pejlemærke angående diverse filosofiske retninger og tænke måder, men det er knap så berigende, hvis man vil skrabe i overfladen. På samme måde formår en introducerende tekst nogle gange at overlade læseren til en *for* indforstået tone. Hvis man ikke har læst Sartres sene hovedværk, så er det endnu vigtigere at eksempelvis

ANMELDELSER

serialitet bliver forklaret i streng forstand, før man bruger det i flæng, hvilket der er en tendens til at Østerberg gør.

Når det er sagt, så insisterer Dag Østerberg ikke blot på at de store tænkere, vi finder i filosofien og sociologien, har noget vigtigt at sige, men udviser også et heltemod og særegent engagement i offentligheden i sin formidling af denne vigtighed. Vi må håbe at andre tager arven op.

Joachim S. Wiewiura